

ІВАНОВА (КЕДИК) В. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
адвокат, доцент кафедри
кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

УДК 343.211

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.103>

КРИМІНАЛЬНО-ПРОВАВА КВАЛІФІКАЦІЯ НЕЗАКОННОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті досліджуються проблеми кримінально-правової кваліфікації незаконної експлуатації людини в умовах глобальних викликів, збройного конфлікту в Україні та зростання латентної злочинності у сфері торгівлі людьми. Авторка проводить міждисциплінарний аналіз норм Кримінального кодексу України, міжнародних договорів, вітчизняну судову практику, висвітлюючи проблеми застосування ст. 149 КК України та суміжних статей. Основну увагу зосереджено на теоретичних та практичних аспектах кваліфікації злочинів, пов'язаних з експлуатацією, зокрема труднощах визначення мети експлуатації, доказування уразливого стану потерпілого та правового розмежування з іншими кримінальними правопорушеннями.

У статті висвітлюється вплив міжнародних стандартів на тлумачення поняття експлуатації, зокрема через призму Конвенції Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми, Палермського протоколу, конвенцій МОП. У контексті зобов'язань України щодо криміналізації всіх форм експлуатації, підкреслюється необхідність гармонізації національного законодавства та формування уніфікованої правозастосовної практики. Здійснено комплексну оцінку підходів до доведення наявності чи відсутності мети експлуатації, встановлено юридичні недоліки та сильні сторони позицій обвинувачення і захисту, а також продемонстровано вплив належної або неналежної кваліфікації на підставі аналізу судових рішень.

На основі аналізу сформульовано авторське бачення напрямів удосконалення кримінального законодавства в частині визначення складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, а також запропоновано розширення переліку форм експлуатації, деталізацію понять «уразливий стан», «добровільна згода» та «спеціальна мета», з урахуванням позицій ЄСПЛ та практики ООН.

Ключові слова: експлуатація, кримінально-правова кваліфікація, торгівля людьми, примусова праця, уразливий стан, КК України, судова практика, захист прав людини, міжнародне кримінальне право, сексуальна експлуатація.

Ivanova (Kedyk) V. P. Criminal Law Qualification of the Illegal Exploitation of a Person: Problems and Ways of Improvement

The article examines the problems of criminal law qualification of unlawful exploitation of a person in the context of global challenges, the armed conflict in Ukraine, and the growing latent crime in the field of human trafficking. The author conducts an interdisciplinary analysis of the norms of the Criminal Code of Ukraine, international treaties, and domestic judicial practice, highlighting the challenges of applying Article 149 of the Criminal Code of Ukraine and related provisions. The focus is placed on theoretical and practical aspects of qualifying crimes related to

exploitation, particularly the difficulties in determining the purpose of exploitation, proving the victim's vulnerable status, and distinguishing such offenses from other criminal acts.

The article emphasizes the impact of international standards on the interpretation of the concept of exploitation, particularly through the lens of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, the Palermo Protocol, and ILO conventions. In the context of Ukraine's obligations to criminalize all forms of exploitation, the article underlines the need to harmonize national legislation and establish a unified practice of legal application. A comprehensive evaluation is conducted of the approaches to proving the existence or absence of the purpose of exploitation. Legal shortcomings and strengths in the positions of prosecution and defense are identified, and the impact of proper or improper qualification is demonstrated through analysis of judicial decisions.

Based on the analysis, the author proposes directions for improving criminal legislation in terms of defining the elements of the offense under Article 149 of the Criminal Code of Ukraine. The article also suggests expanding the list of forms of exploitation and detailing the concepts of "vulnerable status," "voluntary consent," and "specific purpose," taking into account the case law of the ECHR and UN practice.

Key words: *exploitation, criminal law qualification, human trafficking, forced labor, vulnerable status, Criminal Code of Ukraine, case law, human rights protection, international criminal law, sexual exploitation.*

Вступ. У сучасних умовах глобалізації, міграційних процесів, економічної нестабільності та збройного конфлікту в Україні спостерігається зростання випадків порушення прав людини, зокрема в сфері незаконної експлуатації. Незаконна експлуатація особи, яка проявляється у примусовій праці, втягненні у жебракування, сексуальній експлуатації, трудовому рабстві та інших формах поневолення, є грубим порушенням основоположних прав і свобод людини та становить об'єкт кримінально-правового захисту.

Незважаючи на наявність кримінально-правових норм, які спрямовані на протидію експлуатації (зокрема, ст. 149 КК України), практика їх застосування залишається непослідовною і суперечливою. Зазначене зумовлюється рядом проблем, пов'язаних із відсутністю єдиного підходу до тлумачення понять «експлуатація», «примусова праця», «використання у порнобізнесі» тощо. Не менш важливою є проблема правового розмежування незаконної експлуатації з суміжними правопорушеннями, такими як незаконне позбавлення волі, втягнення у злочинну діяльність або створення умов для незаконної міграції.

З огляду на міжнародні зобов'язання України, зокрема ті, що впливають із участі у Конвенції Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми, а також із зобов'язань у межах інтеграційного курсу до Європейського Союзу, виникає необхідність поглибленого теоретико-прикладного аналізу чинної кримінально-правової кваліфікації незаконної експлуатації. Особливої актуальності набуває вивчення судової практики, виявлення її недоліків та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Постановка завдання. Тема статті є актуальною з огляду на необхідність підвищення ефективності кримінально-правової протидії експлуатації людини та забезпечення належного захисту потерпілих. Метою дослідження є аналіз проблемних аспектів кваліфікації незаконної експлуатації людини та визначення шляхів їх нормативного і практичного вирішення.

З теоретичної точки зору, проблематика незаконної експлуатації людини активно розробляється як українськими, так і зарубіжними науковцями. Серед вітчизняних дослідників, які зробили вагомий внесок у вивчення правових аспектів протидії експлуатації, варто М. І. Бажанов, М. О. Баймуратова, І. В. Глов'юк, О. М. Джужа, В. П. Попович, О. С. Сотула,

Є. Л. Стрельцов, Г. К. Тетеряник, Д. В. Швець та інших.. Їхні праці зосереджені на аналізі кримінально-правової характеристики торгівлі людьми, розмежуванні суміжних складів злочинів, особливостях кваліфікації дій, пов'язаних з експлуатацією, а також на потребі гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами.

Результати дослідження. На міжнародному рівні базовими актами, що визначають стандарти боротьби з експлуатацією людини, є Конвенція Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми (2005) – ратифікована Україною 21 вересня 2010 року (Закон України № 2530-VI). Ця Конвенція визначає експлуатацію як основний елемент торгівлі людьми та встановлює чіткі стандарти захисту постраждалих. Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (2000) – ратифікований Україною 3 липня 2003 року [12]. Протокол ООН про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000) (так званий Палермський протокол) – ратифікований Україною в 2004 році (Закон № 1433-IV) [3]. Конвенція МОП № 29 про примусову або обов'язкову працю (1930) – ратифікована Україною ще в 1956 році [5]. Конвенція МОП № 105 про скасування примусової праці (1957) – ратифікована Україною в 2000 році [6]. Конвенція МОП № 182 про найгірші форми дитячої праці (1999) – ратифікована Україною 5 жовтня 2000 року [4].

Наявність таких зобов'язань покладає на Україну обов'язок не лише криміналізувати всі форми експлуатації, але й забезпечити ефективну реалізацію норм на практиці. Водночас судово та правозастосовна практика демонструє, що чимало аспектів залишаються неврегульованими або неоднозначно трактуються, що вимагає глибшого наукового переосмислення.

За даними Міжнародної організації праці (МОП), у 2021 році приблизно 50 мільйонів людей у світі перебували в умовах сучасного рабства. З них 27,6 мільйона були жертвами примусової праці, а 22 мільйони – примусових шлюбів. Примусова праця приносить злочинцям значні прибутки. У 2021 році МОП оцінила незаконні прибутки від примусової праці у 236 мільярдів доларів США на рік, що на 37% більше порівняно з 2014 роком. Найбільшу частку цих прибутків – 73% – забезпечує сексуальна експлуатація, хоча вона становить лише 27% від загальної кількості випадків примусової праці [6].

В Україні проблема незаконної експлуатації людей також є актуальною. Згідно з Глобальним індексом рабства 2023 року, на будь-який день з 2021 року в Україні перебувало приблизно 559 000 осіб у стані сучасного рабства, що становить 12,8 осіб на кожні 1000 населення. Це один із найвищих показників у Європі та Центральній Азії [14].

Повномасштабне вторгнення триває з 2022 року і значно посилює ризики експлуатації. За даними Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC), з початку війни до 2023 року в Україні було розслідувано 277 випадків торгівлі людьми, з яких 49% стосувалися трудової експлуатації, 29% – сексуальної експлуатації, а 21% – примусу до кримінальної діяльності. Було виявлено 22 випадки торгівлі дітьми [14].

Під час збройного конфлікту росія здійснила примусове переміщення українських дітей на свою територію. За даними було ідентифіковано понад 19 000 випадків незаконного переміщення дітей до росії, деякі з яких були усиновлені російськими сім'ями без згоди українських родичів [13].

У контексті воєнного стану А. Я. Берш справедливо акцентує увагу на необхідності системного перегляду кримінально-правових підходів до регулювання відповідальності, зокрема у сфері військових злочинів. Так, А. Я. Берш у своїй доповіді звертає увагу на нові виклики, які постали перед законодавцем у зв'язку з повномасштабною війною [1].

У своїй статті О. С. Сотула та В. В. Христюк здійснили ґрунтовний порівняльний аналіз кримінального законодавства України та Республіки Польща щодо протидії експлуатації людини, акцентуючи на нормативних, культурних і міжнародно-правових аспектах. Дослідники вказують на високий потенціал польської моделі у сфері протидії торгівлі людьми, примусу до шлюбу, трудової та сексуальної експлуатації, а також на необхідність адаптації її окремих положень в українське законодавство. Зокрема, автора наголошують на важливості

гармонізації кримінально-правових норм обох країн відповідно до міжнародних стандартів, підкреслюючи значення інтеграції концептів «уразливого стану», «систематичності насильства» та економічної експлуатації в договірних відносинах [10].

У правозастосовній діяльності питання правильної кримінально-правової кваліфікації набуває першочергового значення, оскільки саме від її точності залежить реалізація принципу верховенства права, ефективність протидії злочинності, дотримання прав і свобод особи. Кримінально-правова кваліфікація становить складний і багатокomпонентний юридичний процес, що ґрунтується на глибокому розумінні як фактичних обставин справи, так і змісту норм кримінального закону.

Слушно зазначає Є. Л. Стрельцов, процес кримінально-правової кваліфікації є не лише формальним юридичним актом, а складним професійним мисленнєво-логічним процесом, подібним до встановлення діагнозу в медицині: лише через глибоке дослідження обставин, правову інтерпретацію та фаховий аналіз можливо дійти до обґрунтованого висновку щодо наявності ознак конкретного складу злочину [11].

У загальній теоретико-правовій площині кримінально-правову кваліфікацію визначають як юридичне тлумачення діяння, що полягає в юридичному співвідношенні ознак фактичної поведінки особи з ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого кримінальним законом.

Процес кваліфікації не є одномоментним – він здійснюється поетапно і ми можемо поділити на послідовні етапи: фіксація фактичної сторони події – збирання даних про місце, час, спосіб вчинення діяння, його наслідки, суб'єкта і потерпілого; логіко-правовий аналіз поведінки особи – дослідження відповідності зібраних даних ознакам об'єктивної та суб'єктивної сторін складу правопорушення; юридична кваліфікація діяння – визначення конкретної статті (частини статті) Кримінального кодексу України, яка охоплює встановлені обставини; формалізація кваліфікації – відображення у відповідних процесуальних документах: повідомленні про підозру, обвинувальному акті, вироку суду тощо.

У контексті статті – незаконної експлуатації людини – слід особливо наголосити на тому, що правильна кримінально-правова кваліфікація запобігає застосуванню надмірно суворих норм до осіб, чия поведінка не містить ознак того чи іншого правопорушення; забезпечує правильне визначення ступеню суспільної небезпеки діяння; дозволяє відокремити адміністративні чи дисциплінарні проступки від кримінальних; сприяє реабілітації невинно обвинувачених осіб; забезпечує справедливу правову кваліфікацію потерпілим від експлуатації – особливо у випадках, коли вони могли самі бути змушеними до участі в правопорушенні (наприклад, у випадках сексуальної експлуатації або примусової праці неповнолітніх).

Згідно з позицією Європейського суду з прав людини, держави зобов'язані не лише мати ефективне кримінальне законодавство, а й належним чином його застосовувати для розслідування та покарання випадків експлуатації людини, що підпадає під дію ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (заборона рабства та примусової праці) [2].

У структурі Особливої частини Кримінального кодексу України немає статті, яка б прямо мала назву «незаконна експлуатація людини», однак чинне законодавство містить низку кримінально-правових статей, що безпосередньо або опосередковано охоплюють діяння, пов'язані з різними формами експлуатації. Центральною нормою, яка охоплює найбільший спектр таких діянь, є стаття 149 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми.

Згідно з частиною першою ст. 149 КК України:

«Торгівля людьми, тобто здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а також вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи...» – карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років [7]. Дана стаття містить відкриту форму диспозиції, адже вжите в ній поняття «експлуатація» не має законодавчого

визначення в рамках самого Кримінального кодексу. Лише в примітці до статті 149 подається приблизне визначення:

«Під експлуатацією людини у цій статті слід розуміти, зокрема, використання людини у формі примусової праці, втягнення в злочинну діяльність, сексуальну експлуатацію, використання у порнобізнесі, втягнення у жебрацтво, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди тощо» [7].

Для правильної кваліфікації діяння за ст. 149 КК України необхідно встановити такі елементи складу кримінального правопорушення: Об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують свободу, гідність, фізичну та моральну недоторканність особи. Об'єктивна сторона – полягає у вчиненні активних дій (вербування, переміщення, переховування, передача або отримання особи) з метою експлуатації. Такі дії мають бути вчинені із використанням обману, шантажу, уразливого стану або зловживання владою чи службовим становищем. Суб'єкт – фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності (16 років). У кваліфікованих складах може йтися про суб'єкта зі спеціальними ознаками – службову особу. Суб'єктивна сторона – характеризується прямим умислом і наявністю спеціальної мети – експлуатації.

Складність у кваліфікації зумовлюється саме тим, що ключовою ознакою є не сам факт передачі людини, а мета таких дій, тобто експлуатація. Якщо вона не буде доведена – кримінальне переслідування за ст. 149 КК України може бути визнане безпідставним.

У практиці досудового розслідування і судового розгляду виникає серйозна проблема розмежування ст. 149 КК України з іншими статтями (ст. 146 КК України – Незаконне позбавлення волі або викрадення людини, ст. 154 КК України – Примушування до вступу в статевий зв'язок, ст. 172 КК України – Грубе порушення законодавства про працю та ін.)

Редакція статті 149 КК України (з 2018 рік) дає підстави говорити про її наближення до сучасних підходів у міжнародному кримінальному праві, зокрема:

- до широкого розуміння поняття експлуатації,
- до пріоритетності захисту дітей,
- до визнання соціальної вразливості як ключової кримінально-правової категорії.

Однак попри ці позитивні зміни, практика застосування цієї статті все ще страждає від розмитості формулювань і відсутності судового тлумачення, що вимагає подальшого вдосконалення законодавства та формування єдиної судової практики.

Кримінально-правова кваліфікація експлуатації людини як кримінального правопорушення має суттєві особливості, які випливають із специфіки її правової природи, складної конструкції складу правопорушення, а також соціального контексту, у якому вона вчиняється. Відтак, правильне застосування статті 149 КК України вимагає від правозастосовця глибокого аналізу не лише формальної поведінки суб'єкта, а й встановлення системного, прихованого, часто психологічного характеру примусу.

По-перше, кваліфікація потребує обов'язкового встановлення мети – саме експлуатації. На відміну від багатьох інших складів кримінальних правопорушень, центральною кваліфікуючою ознакою у складі ст. 149 КК України є спеціальна мета – *експлуатація людини*. Це означає, що:

- просто переміщення, вербування чи приховування людини ще не є правопорушенням за цією статтею;
- необхідно довести, що особа усвідомлювала майбутнє використання потерпілого в одній або кількох формах експлуатації, зазначених у примітці до статті 149;
- доведення мети має базуватися на сукупності доказів – змісту домовленостей, способу взаємодії між обвинуваченим і потерпілим, тривалості використання особи, вигоди, отриманої злочинцем тощо.

Наприклад, якщо особу перевозили для сексуальної роботи без її явної згоди, однак обіцяли роботу в сфері обслуговування, – кваліфікація потребує оцінки: чи було це завідомо обманом, чи особа змінила думку вже після прибуття. Від цієї оцінки залежить кваліфікація – за ст. 149 чи, наприклад, за ст. 190 (шахрайство) або ст. 154 (примушування до статевих стосунків).

По-друге, необхідно диференціювати між добровільною згодою і уразливим станом. Чинна редакція КК України (зокрема, п. 2 примітки до ст. 149) вказує на те, що згода потерпілого не має юридичного значення, якщо вона була отримана:

- внаслідок шантажу, примусу, обману, матеріальної чи іншої залежності;
- у зв'язку з уразливим станом, який позбавляє людину можливості чинити опір або приймати рішення.

Це означає, що формальна згода (наприклад, підписаний «трудовий договір») не виключає наявності кримінального правопорушення, якщо є інші обставини, що свідчать про примус чи залежність. Особливо це стосується:

- дітей, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю;
- біженців, внутрішньо переміщених осіб;
- жінок, які є єдиними опікунами малолітніх дітей;
- осіб без документів або з борговими зобов'язаннями.

Така диференціація є суттєвою ознакою належної кваліфікації, яка відрізняє кримінальне правопорушення від простого порушення трудових прав.

По-третє, важливу роль відіграє суб'єкт правопорушення. У частинах 2 та 3 статті 149 КК України виділяються кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади, які враховують:

- вік потерпілого (неповнолітній або малолітній);
- статус суб'єкта (службова особа, батьки, опікуни);
- кількість потерпілих;
- спосіб вчинення (із застосуванням насильства, в тому числі небезпечного для життя);
- організовану форму (група, що діє за змовою або організована структура).

Кожна з цих ознак збільшує суспільну небезпеку правопорушення, а отже, вимагає ретельної юридичної оцінки при кваліфікації. Наприклад, якщо особа експлуатує неповнолітнього у власній квартирі, але одночасно через інтернет рекламує «роботу» ще для кількох осіб – тут є підстави для кваліфікації не лише за ч. 3 ст. 149, але й за інші норми, зокрема щодо втягнення в злочинну діяльність.

По-четверте, межа між експлуатацією та іншими правопорушеннями – тонка і складна. Правильна кваліфікація вимагає відмежування експлуатації від суміжних правопорушень, які можуть мати схожі зовнішні ознаки, але іншу правову природу:

- ст. 146 – незаконне позбавлення волі (якщо відсутній елемент використання);
- ст. 154 – примушування до сексу (якщо відсутня мета експлуатації);
- ст. 301-1 – використання дітей у порнографії (якщо йдеться лише про зйомку, а не систематичне використання);
- ст. 172 – грубе порушення трудового законодавства (адміністративне правопорушення, якщо відсутній примус або експлуатаційний характер праці).

Таким чином, правильна кримінально-правова кваліфікація незаконної експлуатації людини базується на чіткому встановленні мети експлуатації, враховує форму примусу або уразливого стану та вимагає розмежування з суміжними правопорушеннями і є ключовим етапом для забезпечення законності, справедливості та ефективного захисту прав людини.

У вироку Хмельницького міськрайонного суду від 23 липня 2024 року у справі № 686/15716/20 предметом судового розгляду стали дії медичного працівника – заступниці головного лікаря з медичної частини, яка обвинувачувалась в організації незакінченого замаху на торгівлю людиною, вчиненого за попередньою змовою групою осіб, щодо малолітньої дитини з використанням службового становища (ч. 3 ст. 15, ч. 3 ст. 27, ч. 3 ст. 149 КК України). Згідно з фабулою обвинувачення, обвинувачена сприяла реєстрації новонародженої дитини на третю особу (не біологічну матір), підробляючи документи про факт пологів та беручи участь у створенні фіктивної історії народження. Судом було встановлено, що така схема реалізовувалася без належного правового оформлення усиновлення, всупереч вимогам законодавства про охорону дитинства та порядок реєстрації новонароджених [8]. Суд, керуючись принципом змагальності сторін та неприпустимістю виходу за межі обвинувачення

(ст. 337 КПК України), дійшов обґрунтованого висновку про відсутність у пред'явленому обвинуваченні формулювання щодо мотиву або мети експлуатації дитини.

У своїй мотивувальній частині суд слушно звернув увагу на усталену судову практику та зміст об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 149 КК України, зокрема на той факт, що сама передача (переміщення) особи без мети експлуатації не становить закінченого складу злочину, а її кваліфікація в межах готування або замаху можлива виключно у разі чіткого доведення умислу на експлуатацію. Отже, у даному випадку кваліфікація дій обвинуваченої як замаху на торгівлю людиною виявилася необґрунтованою і не відповідала критеріям формального складу.

Зазначене дозволяє зробити висновок про правильність правової позиції суду, яка була реалізована у формі виправдувального вироку у зв'язку з відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 149 КК України. Цей прецедент має важливе значення для правозастосовної практики, оскільки акцентує увагу на потребі юридично точної формалізації обвинувачення, особливо у справах, пов'язаних із захистом прав дитини, використанням службового становища та злочинами проти свободи особи. Крім того, постає питання про необхідність кваліфікації таких дій за альтернативними нормами, зокрема щодо службового підроблення, зловживання службовим становищем, або порушення порядку реєстрації актів цивільного стану, якщо наявні відповідні докази.

Так наприклад, вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 14 січня 2022 року у кримінальному провадженні № 1-кп/727/19/22 є репрезентативним прикладом правозастосування ч. 2 ст. 149 Кримінального кодексу України. Суд здійснив розгляд справи щодо обвинуваченого у вербуванні, переміщенні, передачі та експлуатації кількох жінок з метою їх сексуальної експлуатації за межами України. Особливої уваги заслуговує правовий аналіз елементів складу злочину, наведених у рішенні суду [9].

Кваліфікація діянь обвинуваченого була здійснена за ч. 2 ст. 149 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, вчинену щодо кількох осіб, з використанням обману та уразливого стану потерпілих. Вирок демонструє комплексний підхід до оцінки об'єктивної та суб'єктивної сторін складу злочину. Об'єктивна сторона злочину була реалізована шляхом вчинення таких дій: вербування, переміщення, передача, утримання і подальша експлуатація потерпілих. Важливим є те, що суд визнав достатніми докази того, що переміщення здійснювалося саме з метою експлуатації, а використання обману і уразливого стану потерпілих мало ключове значення для вчинення злочину. Так, обвинувачений, перебуваючи за кордоном, через особисті знайомства та цифрові комунікаційні канали (Viber, Skype, Messenger) організував злочинну схему вербування жінок, які перебували у скрутному матеріальному, психологічному або сімейному становищі.

Суд у вирокі обґрунтовано встановив, що потерпілі перебували в уразливому стані, зокрема через складні життєві обставини, наявність хвороб, малолітніх дітей, втрату близьких родичів, соціальну залежність або відсутність альтернатив джерел існування. Такий підхід узгоджується із практикою Європейського суду з прав людини, зокрема в частині тлумачення поняття «уразливий стан» як правової категорії, що охоплює як фізичну або психічну безпорадність особи, так і її соціально-економічну залежність. Вирок демонструє належне застосування законодавчої конструкції, викладеної в ч. 2 ст. 149 КК України, відповідно до якої експлуатація визнається завершеним злочином з моменту вчинення дій щодо переміщення або передачі особи з метою її подальшого використання. Таким чином, факт фактичної експлуатації не є обов'язковим для кваліфікації діяння як завершеного складу злочину.

Оцінюючи докази, суд надав належну правову оцінку показанням потерпілих, результатам негласних слідчих (розшукових) дій, скріншотам переписок, аудіо- та відеозаписам, наданим у ході досудового розслідування. Важливо зазначити, що суд окремо звернув увагу на допустимість та належність таких доказів, розглядаючи можливість їх отримання з порушенням прав обвинуваченого. Водночас, провокація злочину була виключена, оскільки ініціатива вчинення протиправних дій належала саме обвинуваченому.

З юридичної точки зору, справа демонструє коректну правову кваліфікацію в контексті кримінально-правового значення обману як способу втягнення особи в експлуатаційні

відносини. Разом з тим, у матеріалах справи простежуються ознаки організованої злочинної групи, що потенційно може бути підставою для додаткової кваліфікації за відповідною частиною статті, однак ця ознака у вирокі не була інкримінована. Це свідчить про необхідність глибшого аналізу ролі кожного співучасника та виявлення ознак стійкого об'єднання з розподілом ролей.

Таким чином, вирок у справі № 727/9754/18 є прикладом вдалого застосування кримінального закону в частині притягнення до відповідальності за торгівлю людьми із використанням уразливого стану потерпілих. У той же час, він виявляє певні прогалини у комплексному охопленні всіх обставин справи, що може бути підставою для удосконалення правозастосовної практики, зокрема шляхом розроблення методичних рекомендацій щодо кваліфікації дій в умовах багаторівневої організації злочинної діяльності [9].

На основі аналізу вироків у справах № 686/15716/20 та № 727/9754/18 можна дійти висновку, що однією з ключових проблем кримінально-правової кваліфікації незаконної експлуатації людини є необхідність чіткого встановлення мети експлуатації як обов'язкової ознаки складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України. У першій справі суд обґрунтовано констатував відсутність складу злочину через недоведеність мети експлуатації, що зумовило ухвалення виправдувального вироку. Водночас у другій справі правильна кваліфікація дій обвинуваченого була забезпечена завдяки наявності повного комплексу ознак об'єктивної та суб'єктивної сторін злочину, зокрема використання уразливого стану потерпілих і обману, а також чітко встановленої мети сексуальної експлуатації.

Отже, практика показує важливість точного формулювання обвинувачення, належної доказової бази та дотримання вимог законодавчого визначення торгівлі людьми. Удосконалення правозастосування вимагає формалізації підходів до встановлення умислу на експлуатацію, а також законодавчого уточнення окремих елементів складу злочину для уніфікації судової практики.

Висновки. На підставі комплексного аналізу кримінально-правової кваліфікації незаконної експлуатації людини в статті зроблено висновок, що ефективне застосування ст. 149 КК України та суміжних статей потребує чіткого визначення мети експлуатації, розмежування кримінальних правопорушень зі схожими зовнішніми ознаками, правового уточнення понять «уразливий стан», «добровільна згода» та «спеціальна мета», а також гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами. Правильна кваліфікація дій обвинувачених у справах про торгівлю людьми можлива лише за наявності глибокого правового аналізу об'єктивної та суб'єктивної сторін злочину, належної доказової бази й послідовного дотримання принципів верховенства права. Практика двох судових рішень (у справах № 686/15716/20 та № 727/9754/18) ілюструє як ризики надмірної інкримінації за відсутності доведеної мети експлуатації, так і приклади вдалого застосування закону з урахуванням фактичної вразливості потерпілих. Удосконалення кваліфікації передбачає розробку методичних рекомендацій і уніфікацію судової практики з акцентом на захист прав людини.

Список використаних джерел:

1. Берш А. Я. Кримінальна відповідальність за військові злочини // Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса : Фенікс, 2024. – С. 364
2. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 22 листопада 1984 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text
4. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 Міжнародний документ від 17.06.1999 / Міжнародна Організація праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text

5. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю (№ 29) від 28 червня 1930 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136
6. Конвенція № 105 про скасування примусової праці Міжнародний документ від 25.06.1957 р. / Міжнародна Організація праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_013#Text
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 23 липня 2024 Справа № 686/15716/20 <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/120597575>
9. Рішення Шевченківського районного суду м.Чернівці Справа № 727/9754/18 від 14 січня 2022 року <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/108710739>
10. Сотула О.С., Христюк В.В. Загальна порівняльна характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із експлуатацією людини за Кримінальними кодексами України та Республіки Польща. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 349–353. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/85>
11. Стрельцов Є.Л. Об'єкт і кваліфікація злочинів / Є. Л. Стрельцов // *Вісник Академії адвокатури України*. – 2010. – Число 1. – С. 131-134. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2010_1_27
12. Факультативний протокол до Конвенції Організації Об'єднаних Націй (ООН) про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 25 травня 2000 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text
13. Child abductions in the Russo-Ukrainian War – URL: en.wikipedia.org
14. Global Slavery Index 2023 Country Study – URL: cdn.walkfree.org
15. Sexual exploitation drives 37% rise in profits from forced labour, ILO says – URL: theguardian.com
16. UNODC study trafficking risks for ukrainians fleeing-war (20 Feb 2025) – URL: lastradainternational.org

